csolatban (recentiores poetae epici ... *varietati et novitati primo loco studendum* esse arbitrati sunt). Mivel azonban a jövő kitudakolásának módszerei nem éppen számosak, és újat nem mindenki tud kieszelni, legtöbben ugyanazt színezik-forgatják: itaque in varietate quamvis magna, si plures contuleris, taedium tamen facit *idem ubique revertens rerum ordo, eadem phantasmatum species* et in rerum probabilium et absurdarum operosa conquisitione confessa ingeniorum infecunditas. Ezért jött kapóra sokaknak a középkori Vergilius-mondák tükrös változata: a tükörnézéssel kombinált alvilági seregszemlének az éppen időszerű dinasztiára való alkalmazása így nemcsak változatosabbnak és érdekesebbnek, hanem egyúttal „vergiliusibbnak" is igérkezett.

Most már csak Csokonainak „Homerus és Tasso nyomdokin" tervezett „heroica epopoeia"-járól[46] szeretnénk szólni. Az Árpádiásznak 1795/96-ból származó vázlatában [47] az eposz befejezésének terveként ezt olvassuk: „Árpádnak (Csepel szigetéről) az Attila várába való menetele ... *Isteni látás a végzés tükör-szobájában*, maradékáról, egész a mostani időig. Itt, valami csak méltóságos a magyar nemzetben, mind fogja látni Árpád."[48] A terv — sajnos — csak terv maradt, így Árpád látomását részleteiben rekonstruálni nem tudjuk. Közhely a Csokonai-filológiában, hogy a költő Árpádiászában nem annyira Homérost és Tassót, mint inkább Voltaire „Henriade"-ját és az Aeneist akarta volna követni.[49] Tény, hogy Csokonai ismerte az „Henriade"-ot,[50] de „a végzés tükör-szobájának képzetét" mégsem vehette Voltaire-től, mert az Henriade VII. énekében Szt. Lajos a „Végzet palotájához" (le palais des Destins) vezeti ugyan Henriket, de annak csak „száz érckapuja" (cent portes d'airain, — vö. Sibylla barlangjának vergiliusi leírásával, Aen. VI. 43: quo lati ducunt aditus centum, ostia centum) tárul fel Henrik ámuló szeme előtt, *tükörről* sehol sem olvashatunk. Egyelőre megállapíthatatlan, hol bukkant Csokonai a végzet „tükör-szobájára": az sincs kizárva, hogy a végzet palotájának Voltaire-nél talált képét és a megszületendő francia uralkodók felsorakozását ő kombinálta volna a máshonnan (esetleg éppen Heyne excursusából[51] vagy Bárócziék rózsakeresztes praktikáiból)[52] ismerős tükörjóslással és a vergiliusi seregszemlével.

De a varázstükörrel hovatovább nemigen lehetett előhozakodni. Már Kazinczy is úgy nyilatkozott mágikus tükörrel operáló szabadkőműves-rózsakeresztes ismerőseiről, hogy az illetők fejében valami zavar van.[53] A XIX. század nagy epikusai már nem folyamodtak ehhez a motívumhoz, csak népszokásokban és fantasztikus történetekben bukkan fel azóta is a jövőbe- és távolbalátásnak ősi „módszere", Aeneas alvilági látomásának késői változata.

Borzsák István

Mészáros Ignác dalbetétjeiről

A Kartigám dalbetétjei

Toldy Ferenc a következőket jegyezte fel Mészáros Ignác *Kartigám*járól: „... nem volt magyar leány, mely ne szégyenlette volna Kártigámot nem ismerni, s mely annak szomorú énekeit ne dalolta volna.[1] A kettős átdolgozás után megmaradt négy dal — az érdekes meseszövés, a fitogtatott erkölcsösség s a regényben megnyilvánuló feudális szemlélet mellett[2] — bizonyára közrejátszott Mészáros fordításának népszerűsítésében: sőt valószínűleg — elszakadván a regénytől és önálló életet kezdvén — olyanok ajkán is felcsendült, akik magát a regényt nem olvasták. Elterjedésük a szöveg változását és a variánsok feljegyzését vonta maga után.

[46] Harsányi—Gulyás: ÖM. II. köt. 2. 684.
[47] Vö. Juhász Géza: Csokonai Árpádiásza. Acta Univ. Debr. 5 (1958) 108.
[48] Csokonai V. M., Összes Versei (Bp. 1956) 411.
[49] Csengery János: Vergilius a magyar költészetben. Bp. 1931. 20. Juhász Géza (i. h. 115.) helyesen mutat rá Dugonics el nem hanyagolható hatására.
[50] „Szilágyi Sámuel-féle fordításából lelkesen olvas a Tempefőiben az ásítozó Sertepertőinek Rozália": Juhász G.: i. h. 108.
[51] Heyne Vergiliusa több példányban is megvolt a Kollégium könyvtárában; Csokonai *biztosan* ismerte és használta a *summus Heynius* híres művét (vö. Kazinczy, Lev. XIX. köt. 370 és 420), hiszen az anakreoni dalokhoz írott „Jegyzések és értekezések"-ben többször idézi is az 1787. évi kiadást. vő. EPhK 71 (1948) 80.
[52] Vö. Szathmáry László: Magyar alkémisták. Bp. 1928. 152.
[53] Kazinczy, Lev. X. 507 (Rumynak): „... so muss ich glauben, in ihrem Schädel sey es nicht richtig".
[1] Toldy Ferenc: A magyar költészet története. Pest, 1867. 446.
[2] Bővebben l. Az első magyar heroikus regény. Studia Litteraria, KLTE, Debrecen, 1966. 3—23. — Az eredetit Johann Leonhard Rost 1710-ben adta ki Meletaon álnéven. (Die türckische Helena. Der curieusen und galanten Welt in einer Liebes-Geschichte.) Mészáros közvetlen forrásául David Christian Walthernak Menander álnéven, 1723-ban kiadott regénye (Der unvergleichlich-schönen Türckin wundersame Lebens- und Liebes-Geschichte) szolgált. Mindkét német szöveg megtalálható a Ráday-könyvtárban.

1. *A magyar és német szöveg viszonya*

Walther, a német átdolgozó nem változtatott sokat a meghagyott dalokon: versformájukat és gondolatmenetüket megőrízte, s a szöveget is csupán egy-két szó vagy egy-egy sor átírásával módosította. A magyar fordító azonban már lényegesen átalakította, valósággal újraköltötte ezeket a költeményeket. Az alábbiakban a fordítási sajátosságok bemutatása végett közlünk két szélsőséges példát: a legönállóbb átköltést és a viszonylag leghívebb fordítást, német mintáikkal együtt.

Tenger búknak közepette mihez fogjak epett szív,
Kegyetlen sors törj bár mire; lesz szerelmem még-is hív:
Melly kínokra születtem!
Én nyomorúltt!
Búba borúltt!
Nem de úntig szenvedtem?
(Kartigám, 216[3])

Sey zu frieden mein Gemüthe,
Denn der Himmel lebet noch,
Fehlt dir itzt schon seine Güte,
Ach! so glaub und denke doch
Dass oft nach viel bösen Stunden
Sich das Glück eingefunden;
Drum vertrage nur dein Joch.
Sey zu frieden mein Gemüthe,
Denn der Himmel lebet noch. (191.)

Vesd félre a' gyanóságot,
Melly szivedet emészti,
Melly az édes vigasságot
Epetséggel meg-veszti.
Mindenek hizelkednek.
Ámor gyenge mosolygási,
Ártatlan szép nyájassági
Szolgálnak tetszésednek.
(A „Ne kételkedj" kezdetű dal 2. versszaka, 169.)

Wirf den Argwohn auf die Seiten,
Welcher deine Seele krănckt,
Der Dich von der Bahn der Freuden
Auf den Weg des Kummers lenckt.
Trette dein Vergnügen an
Lust und Liebe will Dir dienen
Und es ist die Zeit erschienen
Die Dich ruhig machen kan.
(150. — A legfeltűnőbb egyezéseket kurzív szedéssel jelöltem.)

Az első dal nemcsak gondolatmenet, hanem hangulat szempontjából is különbözik német megfelelőjétől (kétségbeesés — reménység). A második példánkban idézett dal már csaknem teljes versszakokat vesz át, de ez sem szó szerinti, hanem lényegre törő, szabad fordítás (pl. Ne kételkedj szavaimban — Schönste! traue nur den Worten, Szánd-meg kínos ügyemet — gieb dass die Marter-Wochen / Meiner Qual vollendet sey.) A másik két dal fordítói módszer tekintetében mintegy átmenet a fentiek között: az *Im Egek látjátok szivemnek habjait* kezdetű dal (165—166.) csupán néhány gondolatot vett át forrásából *(Was will der Himmel aus mir machen,* 146—148.) és hangvétele tekintetében is megközelíti azt. Végül a *Nints szebb vigság* kezdetű (270.) nagyjából követi a minta *(Süsse Liebe,* 240—242.) gondolatmenetét. Mind a négy dal jóval rövidebb német megfelelőjénél, olykor félannyira zsugorodik össze.

2. Még többet árul el a német mintákkal való egybevetés a *versalak*ról. Walther legtöbbnyire jambikus verslábakat használt és a szótagszám kérdésében meglehetősen következetlen volt.[4] A magyar szöveg játékos ritmusú és szerkezetű, Amade hatását tükröző, ütemes, szabályos szótagszámú verssorokból álló dalokat közöl. A magyar fordító a német versalakot sehol sem őrizte meg. Legkevesebbet változtatott a *Ne kételkedj* kezdetű dal formáján, amely — mint láttuk — tartalom tekintetében is legközelebb áll trocheusokban írt mintájához: versszerkezetét is, rímképletét is megtartotta, csupán magyarosan ütemezte át. Lényegében tehát ugyanazt a változtatást eszközölte, mint Kisfaludy Sándor a valószínűleg Petrarcára visszavezethető s a Kartigám-dal strófájára emlékeztető Himfy-szakon.[5] (A Kartigám-dal versszerkezete: 8a — 7b — 8a — 7b — 7c — 8d — 8d — 7c, a Himfy-szaké: 8a — 7b — 8a — 7b — 8c — 8c — 7d — 7d.) Hasonlóan alakulnak — bár hosszabb sorokkal — a többi dal architektonikus versépületei: 8a — 7b — 8a — 7b — 7c — 4d — 4d — 7c *(Tenger búknak),* 12a — 12b — 7b — 7b — 12c *(Im Egek).*

[3] Az idézetek a első kiadásból (1772) valók.

[4] Was will der Himmel aus mir machen: szótagszámai 7 és 15 között váltakoznak; Sey zu frieden: az első és utolsó versszakban 8-as és 7-es trocheusokból (az utolsó szakaszban 3 szótagos sorok is vannak) tevődik össze, míg a közbeeső szakok jambikus sorokat foglalnak magukban 7-től 9-ig (a második szakaszban — rapszodikusan — 6-tól 13-ig) terjedő szótagszámmal. Süsse Liebe: a versformát a szerelmesek párbeszéde szabja meg: a páratlan versszakokban könnyed, trocheikus dalformát találunk 8-as és 7-es sorokkal (közben azonban 9-es és 4-es is van), míg a páros versszakok dalnoka jóval hosszabb, nehézkesebb, kevésbé dalszerű jambusokat használ, 4 és 12 között szabálytalanul váltakozó szótagszámmal.

[5] GÁLDI LÁSZLÓ: Ismerjük meg a versformákat! Bp., 1961. 150—151.

A „Három Napkeleti Történetek" dalbetétjei

A *Kartigám*hoz hasonlóan e kéziratban maradt kisregényeinek hősei is dalokban öntik ki érzelmeiket.[6] Az *Orus siralma* c. dal négy, hétsoros Amade szakaszból áll (10a — 10a — 5b — 5b — 5c — 5c — 9c); hatalmas versépületének játszi hangja — akárcsak a Kartigám-dalokban — éles ellentétben áll a költemény mélabús hangulatával. Az eddig tárgyalt versektől merőben különbözik *Arsanes vigadalma:* a minden akadályon diadalmaskodó szerelem boldogságát zengi, s ennek kifejezéséhez jól illik a könnyed, játszi hang. Kár, hogy az indítás közvetlen hangvételét — különösen a 2. és 5. versszakban — mitológiai képekkel, keresett kifejezésekkel rontotta el szerzője. A költemény versalakja a XVIII. század világi költészetében ritkán jelentkező négysoros, páros rímű 8-as.

Variánsok

Kéziratos és nyomtatott énekeskönyveink a *Kartigám* négy dalának számos változatát őrzik. Ezeknek a variánsoknak a szövege — a helyesírást nem számítva — legtöbbnyire kevéssé tér el a főszövegtől, de a versszakok tagolásában lényegesen különbözik a Kartigám-daloktól. Egyik-másik dal *(Tenger búknak, Im! Egek)* új, rokonhangulatúnak alapjául is szolgált, vagy — első versszakának meghagyása után — másképp folytatódott *(Ne kételkedj).*

Az alábbiakban ismertetem az egyes dalok variánsait.

1. *Tenger búknak közepette . . . (Kartigám,* 216—218.)

Kéziratos énekeskönyvek 10, nyomtatott gyűjtemények 2 variánst őriztek meg róla. Némelyik gyűjtemény címmel látta el a dalt („Szomorú ének" „Hiv szerelem", „Kártigám kősziklán a'tenger közepén", „A' szomorú szív"). Tóth István gyűjteménye csupán az első versszakot tartalmazza. Lényegében azonos szöveget hoz — itt-ott másolási hibákkal — 3 másolat (Vutskits ék., Erd. Muz. kt., 1625. sz 6/a—7/a; Tóth István által le kótázott Ariák és Dallok verseikkel, MTA kt., 63. sz, 23.; Bartalus: Magyar Orpheus, 11.); legfeljebb 2 szót változtat 7 variáns (Jankovich: Nemzeti Dalok, OSzK kt. ,173 Quart. Hung., VI. k., 20.,- Thaly-kolligátum, OSzK kt., 73 Oct. Hung. 142/b—143/a és 191/ab (2 másolat) Náthly-gyűjtemény, OSzK kt., 176 Quart. Hung. 70/ab, Kresznerics Ferenc dalgyűjteménye, MTA kt. Népköltˇ., 184. sz., 38/b—39/b, Aranka György gyűjteménye, OSzK kt., 126 Fol. Hung., I. k., 56., Váczi énekes gyűjtemény, 86 dal) Nagyobb változtatást eszközöl 2 variáns (Vajthó-gyűjtemény, sárospataki kt., 1710.., II. sz., 2. és Battha Bálint kótatára, sárospataki kt.,1666. sz., 228.). Az 1. vsz. 2. sora (Kegyetlen sors törj bár mire) e két utóbbi kéziratban így alakul:

Szerentse bár kegyetlenkedj (Battha-kótatár)
Kegyetlen sors ha kinzol is (Vajthó-gyűjtemény).

Vajthó Miklós gyűjteménye ezenkívül még 6 szót módosít a szövegen (pl. hasztalanok panaszim — Semmiségek panaszim), de ezek közül is 3 csupán a szórend megváltoztatása. 7 variáns a feltehetően eredeti sorelosztást őrizte meg: nem sűrítette két sorba az első négyet.

2. *Im Egek! látjátok . . . (Kartigám,* 165—166.)

Variánsainak száma: kéziratos énekeskönyvekben 6, nyomtatottban 1. Címet (Sziv próba) egyedül Tóth István adott ennek a dalnak. Eltérései lényegesen kisebbek az előző dalénál: 4 variánsban csak a ragok különbségére vagy egy-egy névelő kitételére szorítkoznak. Thaly-kolligátum, 211/ab, Tóth: Áriák és Dallok, 26., Vajthó-gyűjtemény, II. r., 76., Nikelszky Dávid ék., sárospataki kt., 1707. sz., 9. Bartalus Magyar Orpheusában (9.) egy szóra terjed ki a változtatás. Az egyetlen jelentős változtatás 2 gyűjteményben található:

[6] Jelzete: OSzK Kt. 158 Fol. Hung. A cenzor 1795. július 15-én írta rá az imprimatur. Az első és harmadik regény (A' meg-boszszúllott Osiris, A' Szeretetnek Győzedelme avagy Arsanes és Sófia) végére írt két dal (29., 94. levél) Szerelemhegyi Andrásnak, a Nemzeti Játszó Társulat zenei vezetőjének Nemzeti Melódiáiból maradt fenn, a zeneszerző e műve egyedüli darabjaiként. Mészáros műveiben a hangjegyek lejegyzése s az első versszak szövege mindkét dalnál Szerelemhegyi kézírását őrzi, ugyanannak a kottapapirosnak két, egymáshoz illő darabján. Az ívet Mészáros vágta ketté, hogy külön-külön használhassa fel a két dalt; majd — törölve Szerelemhegyi felírását („Nemzeti Melódiák") — új címekkel látta el a költeményeket, s így teremtett kapcsolatot köztük és a regények között (a dalok egyébként nem kapcsolódnak közvetlenül a szöveghez). A készen kapott kezdő versszakokat aztán még néhánnyal megtoldotta. — A közbülső regény (A' Szeretetnek Temploma) után írt dal(Szerelem hatalma) másolata nem kottapapíroson, hanem a kézirat egy lapján készült Mészáros kézírásával. — Maguk a regények szintén németből való fordítások; a dalok azonban valószínűleg nem szerepeltek az eredeti szövegben (erre mutat, hogy nem kapcsolódnak hozzájuk.) Vö. GYÖRGY LAJOS: A magyar regény előzményei. Bp., 1941. 307—309. és Ung. Jb. 1928. 81—82, valamint ISOZ KÁLMÁN: Szerelemhegyi András Nemzeti Melódiái. Muzsika 1929. III., 20—24. (Közli a Nemzeti Melódiáknak és a Szerelem hatalmának teljes szövegét és dallamát.)

3. vsz., utolsó sor: Tsatázzon felette hideg a' meleggel
Tsatázzon mellette hideg vagy meleg (Nemzeti Dalok)
Tsatázzon mellette hideg a' meleggel (Náthly-gyűjt.)

Tóth István gyűjteménye és Nikelszky Dávid énekeskönyve csak az első versszakot közli. Két variáns (Vajthó, Nikelszky) nyolc sorba tördeli a többi változat szerint ötsoros szakaszt.

3. *Ne kételkedj szavaimban (Kartigám,* 169—170.)

Található 8 kéziratos és 4 nyomtatott énekeskönyvben. A helyesírási sajátságoktól és a raghasználattól eltekintve azonos másolat van 4 variánsban (Thaly-kolligátum, 211/b—212/a G. S. ék., OSzK kt., 769 Oct. Hung., 86. levél, Váczi énekesgyűjtemény, 45. dal Magyar Orpheus 10.). Egy-két szót változtat 5 variáns (Nemzeti Dalok, IX. k., 62. levél Náthly-gyűjtemény, 71/b—72/a Battha-kottatár, 229., Érzékeny és víg dalok, 104., Kecskeméthy: Dalfüzérke, 74—75.). Tóth István csak az első versszakot, a Novák-melodiarium (sárospataki kt., 1717. sz., 112.) csak a dallamot jegyzi le, míg a Dávidné dudája (sárospataki kt., 1668. sz., 10.) a 2—3. versszakot ugyanabban a versalakban írt, de kevésbé sikerült szöveggel helyettesíti.

4. *Nints szebb vigság (Kartigám,* 270.)

Fennmaradt 6 kéziratos és 2 nyomtatott gyűjteményben. Címe Tóth István „Áriák és dallok" c. gyűjteményében: „Ámor szikái" (a szövegben is: „tündér szikáid"). A *Kartigám* szövegével csupán a Magyar Orpheus variánsa egyezik. Lényegtelen — főként a birtokos személyragokat érintő — változásokat eszközölt Tóth István két gyűjteményében (Áriák és Dallok, 26—27.), Tóth István kottáskönyve, Erd. Muz. kt., 1668. sz. 128. levél.) azonkívül, hogy csak az első 14 sort másolta le. A Thaly-kolligátum variánsa (/212ab) 2 szó megváltoztatásában és néhány szó felcserélésében mutat eltérést a főszövegtől. Szarka János melodiáriuma (sárospataki kt., 514. sz. 197/b) csak a kottát közli.

A legtöbb variáns a két 14 soros szakasz helyett kisebb strófákra tagolja a költeményt. Három változat (Nemzeti Dalok, IX. k., 58. levél; Náthly-gyűjtemény, 64/b—65/b, Váczi Énekes Gyűjtemény Első darab, 40. dal) hat, hatsoros versszakra osztja, s így a dal nyolc sorral hosszabb az alapul vett szövegnél. A bővítés az így kialakított szakaszok végét érinti (az 1., 3., 4. szakaszban 1—1 sor, a 2., 5., 6. szakaszban 2—2 sor). Ilyenformán mindegyik szakasz párosrímű sorokból áll (aa — bb — cc). Ezek a variánsok tehát tökéletesebb alakjában őrizték meg a dalt, azaz a *Kartigám* szövege hozzájuk visszonyítva csonka. Említésre méltó, hogy a 18. sorban maga Mészáros is változtatott a szövegen. (Az 1780-i kiadásban (380.):

Sok, s leg-bőtsösb' kintseknél kedvesbb

ehelyett: Sok, és drága kintseknél kedvesbb. Az 1780-i kiadással egyezik ez a sor a Magyar Orpheusban.)

5. *Lorindó verses leveléről* (129—134.) két, egymással csaknem egyező variáns maradt fenn (Nemzeti Dalok, IX. K., 63/ab Náthly-gyűjtemény III. k., 72/ab). Mindkettő kihagyja a személyes vonatkozásokat, különben az eltérések az első három dal variánséihoz hasonlók.

6. *Orus siralma*

Eddig előkerült variánsát a Jankovich-féle Nemzeti Dalok Gyűjteménye őrizte meg. (IV. k., 29.). Ez a variáns jelentékenyen változtatott a verssorok elosztásán, egy versszakkal bővítette a szöveget, s a 2—3. szakaszt csaknem teljesen átírta. Még ennél is fontosabb a kesergés alapmotívumának megváltoztatása (gyász — hűtlenség).

7. *Arsanes vigadalma*

E dalnak két lejegyzése ismeretes (Vutskits ék., 52/a, Dávidné Soltári, sárospataki kt., 630. sz., 61. db). E variánsok öt eltérése egy-egy szó megváltoztatásában nyilvánul meg.

A dalok melódiái

A Kartigám-daloké — az 1780-i kiadás közölte először kottájukat, míg a német eredetiben egyáltalán nem szerepeltek hangjegyek — magyar szövegre alkalmazott német dallamok. Ebből a szempontból mintegy harminc évvel előzik meg korukat: ami 1770 körül még ritkaságszámba megy és teljesen újszerű, az 1800 körül, a német klasszikus zene virágzása idején már valósággal áradássá nő.[7] Ami a *Napkeleti Történetek* két dalának dallamát illeti, az

[7] MOLNÁR ANTAL: Nyugatias magyar dallamok a XVIII. század végén és a XIX. század első felében. Zenetud. tanulmányok, IV., 123. Vő. még BARTHA DÉNES: A XVIII. század magyar dallamai. Bp., 1935.

Orus siralma címűt Esz-durban, *Arsanes vigadalma* címűt C-durban írta meg Szerelemhegyi a következő megjegyzésekkel: „Szomorú. — Ária" (Orus), „Vig. — Ária" (Arsames).

A szerzőség kérdése

Felmerül a kérdés: vajon Mészáros szerzeményei-e a dalbetétek?

Amint az egybevetésből látható volt, a *Tenger búknak közepette* kezdetű dal egyáltalán nem nevezhető fordításnak. Fennáll tehát az a lehetőség, hogy Mészáros készen kapott dalt illesztett a megfelelő helyre. Ugyanez lehetséges a *Nints szebb vigság* esetében is, ahol csupán a német és magyar szöveg gondolatmenete között van némi egyezés. Másrészt ez utóbbi dal szövege a *Kartigám*ban az említett három variánshoz képest csonka. Kételkedésünket megerősíti a *Napkeleti Történetek* két dala, amelynek első versszakai Szerelemhegyi Andrástól valók: ha idősebb korában másnak a segítségét vette igénybe a dalköltéshez, cselekedhetett így első művének megalkotása közben is. Szerelemhegyi (1762—1821 k.) semmiesetre sem működhetett közre a Kartigám-dalok létrehozásában. Talán magához Amadéhoz — a bodóbaári birtok révén szomszédjához fordult segítségért Mészáros a dalok újraköltésében, ill. lefordításában? Kapcsolatukra nincs közvetlen bizonyítékunk, — ha ugyan nem ennek tekinthető a *Tsallóközi Odák és Énekek* c. versgyűjtemény, amelyben a *Kartigám* szerzője legnagyobbrészt Amade-dalokat közölt, közülük nem egyet Amade kezeírásával illesztvén gyűjteményébe.[8] Amade közreműködését látszólag kizárja az a tény, hogy a *Kartigám* megjelenését nyolc év választja el Amade halálától (1764), — ámde Mészáros valószínűleg már a hatvanas évek elején hozzáfoghatott a fordításhoz: többi munkája is jóval a kiadás előtt készen volt.[9]

A *Kartigám* dalai és az *Orus siralma* hangvétel és verstechnika tekintetében Amade dalaira emlékeztetnek. Az országszerte ismert katonaköltő kétségtelenül jelentékeny hatást gyakorolt százada énekköltészetére.[10] Különösen a *Ne kételkedj* kezdetű dalnál szembeszökő a hasonlóság.[11] Természetes tehát, hogy — Amade dalaihoz hasonlóan — az ő ízlésére való, az új módit tükröző Kartigám-dalok is széles körben terjedtek el. A szövegmásoló olykor talán magának Amadénak is tulajdonította egyiket-másikat (néhány variáns feljegyzője azonban a címben feltüntette Kartigám nevét).

Akárhogyan áll is a dolog, a Kartigám-dalok — különösen a *Ne kételkedj* és a *Tenger búknak közepette* — gyakorlott verselőre vallanak, fejlett verstechnikát árulnak el. Kétségtelen, hogy Mészáros jó esztétikai érzékkel rendelkezett, — erről dalgyűjteményeinek válogatása tanúskodik.[12] Maga is írt verseket: dalgyűjteményét „egynéhány maga toldalékaival meg-bővítve" rendezte sajtó alá, sőt versben írta dalgyűjteménye második kötetének „Rövid elő-beszéd"-ét.[13]

Érdekes körülményre világítanak rá a *Nemzeti Melódiák* darabjai: Mészáros *Napkeleti Történetei* kéziratban maradtak, s a regények dalbetétjeiről mégis fennmaradt néhány lejegyzés. A Kartigám-dalok variánsainak száma jóval nagyobb, — hiszen ebben az esetben maga a nyomtatás népszerűsítette őket: mindazonáltal elképzelhető, hogy egyik-másik — a német szövegtől független — még a regény fordítása előtt keletkezett. Erre azonban nem szolgál bizonyítékul a variánsok keletkezésének időpontja: a gyűjtések általában a XVIII. század végéről vagy a XIX. század elejéről valók, így a Jankovich-féle Nemzeti Dalok (XIX. sz. eleje) és a Náthly-gyűjtemény (1795—1796) is, amelyekben az említett dal teljesebb alakjában maradt fenn.[14] Figyelemre méltó, hogy Mészáros az 1780-i és 1795-i kiadásokban sem változtatott érdemlegesen a szövegen (még a sorelosztáson sem).

[8] A két család kapcsolatának emlékét őrzi Amade 1751. július 20-án Pozsonyban kelt levele, amelyben Mészáros atyjának, Józsefnek üdvözletét küldte: „Köszöntetem . . . Mészáros Joseph, Péter s István kedves hozá tartozandoival." (GÁLOS REZSŐ szóbeli közlése szerint. — Az OSzK levéltárának törzsgyűjteménye, 35/1899. sz. Budapest ostroma alatt elveszett.)

[9] A Magyar Szekretárius és Montier asszonynak levelei 1793-ban jelentek meg, holott a cenzúra már 1779-ben engedélyezte kiadásukat. A Kartigám kézirata nem maradt fenn.

[10] VARGA IMRE: Amade-versek kéziratos énekgyűjteményeinkben. ItK 1957. 327—328.

[11] Vö. a Négyesy-féle kiadásban a XII. és XXXIII. dalokkal.

[12] VARGA IMRE, i. h. — Az Amade-kézírású verseket közölte ERDÉLYI PÁL: Várkonyi báró Amade László költészetéhez. EPhK 1907. — Nem látjuk bebizonyítottnak, hogy a Tsallóközi Ódák két dalát (Majd hamuvá, Mord pillantás) a Kartigám szerzőjének kell tulajdonítani. Varga Imre ezt a MÉSZÁROS nevet kiadó versfő alapján állítja, — holott két körülmény is vall Mészáros szerzősége ellen. A két dal Amade kezeírásában került Mészáros gyűjteményébe, másrészt két latin szó (contentus, affectusom) is szerepelt az elsőnek Amade-féle kéziratában: a purista Mészáros ezeket törölte és megfelelő magyar kifejezésekkel helyettesítette a kéziratban (elégedik, indulatom).

[13] ERDÉLYI: i. m. 87.

[14] STOLL BÉLA: A magyar kéziratos énekeskönyvek és versgyűjtemények bibliográfiája (1565—1840). Bp., 1963. 232, 272.

A *Kartigám* négy dalának eredete még megoldatlan kérdés: lehetséges, hogy egyikmásik nem Mészáros tollából származik. Annyi azonban bizonyos, hogy szövegük műköltő alkotása, német hatásról valló dallamuk nem népies. Ámde éppen a dalok elterjedése mutatja, hogyan népszerűsödtek egyes műköltői alkotások. A kéziratos énekeskönyvekbe tulajdonosaik feljegyezték „a nekik tetsző, bárhol hallott, vagy olvasott verseket és énekeket, . . . csonkítva, toldva dallamhoz gömbölyítve, alsóbb, népszerűbb ízléshez köszörülve".[15] Közvetítőjük nem annyira az igazi nép volt, mint inkább „a néppel szintén, de az irodalommal is érintkezésben álló, abból hatásokat felvevő, vidéki középosztály."[16]

May István

Az elveszett alkotmány egy helye

— David kapcái a holdban —

*Az elveszett alkotmány*ban olvasható e két sor (I. 331—332.):[1]

Hogy lapos a tele hold mint tányér s ráteregette
Dávid kapcáit, szikkadni az éjjeli szélben.

Pollák Miksa azt hiszi, hogy Arany ezt „tréfásan" mondja.[2] Heller Bernát szerint a költőnél a „Dávidról szóló néphit kissé vaskosan szólal meg".[3] Ő is azt gondolja hát, hogy Arany fogalmazta meg így.

Az alábbiakból újra kiderül, hogy Arany milyen precízen — majdhogy azt nem mondtuk: kínosan — ragaszkodik a hagyományhoz s attól az esztétikum javára sem tér el.

Közelítsük meg a fenti sorokban kifejezett néphitet.

1. Hogy Dávid van a holdban, ott muzsikál stb.: közhely a magyar mű- és népköltészetben,[4] valamint a néphiedelemben.[5] Arany elé kerülhetett a debreceni diákirodalom alkotásaiban is:

Hanem végre Mercuriust
Elküldötték a Hóldba.
Elmene nagy sietséggel
S Dávidot hegedüjével
Elhozá szerencsésen.[6]

Vagy egy másik helyütt:

Két szép Regementet fogunk állítani,
Azokat a holdba fel maschiroztatni,
Onnan Szent Dávidot ki fogjuk rúdulni,
És az egész hóldat magunknak foglalni.[7]

Olykor fát vágó Dávidot (Dunántúl), vagy fát hordó Dávidot (Tiszántúl) lát a néphit a holdban.[8]

2. Van egy mondatípus, amely száradó kapcákat lát a holdban. Ilyen változatai ismeretesek:

a) Pakulár megázik. Bocskorát és kapcáját csipkebokorra teríti, hogy a holdfény megszárítsa. Mivel eredménytelenül várakozik, szidja a holdat. A hold haragjában felszívja csipkebokrostól, bocskorostól, kapcástól. Most ott láthatók.[9]

[15] Horváth János: A magyar irodalmi népiesség Faluditól Petőfiig. Bp., 1927. 8—10.
[16] Uo. — Vö. Kajev: Russzkaja lityeratura. I. rész, Moszkva, 1953. 165.
[1] Szendrey Zsigmond, Ethnographia, XXVIII. 1917. 138.
[2] Pollák Miksa: Arany János és a Biblia. Bp. 1904. 18.
[3] Heller Bernát, IMIT Évkönyve, 1929. 84.
[4] Scheiber Sándor: Mikszáth Kálmán és a keleti folklore. Bp. 1949. 65—67; Bálint Sándor, Nyr. LXXXIII. 1959. 478—479.
[5] Diószegi Vilmos: Mutatvány a Magyar Néprajzi Atlasz anyagából. Néprajzi Értesítő, XLIX. 1967. 31, 55—59.
[6] Bán Imre—Julow Viktor: Debreceni diákirodalom a felvilágosodás korában. Bp. 1964. 190.
[7] Debr. Koll. R. 607b. 413; R. 797. 5.
[8] Diószegi Vilmos: i. m. 57.
[9] Jankó János: Torda, Aranyosszék, Toroczkó magyar (székely) népe. Bp. 1893. 232 (Aranyosszék). Ugyanígy; EA 4210 (Pusztina, Moldva, 1953); MNA R/6 (Vargyas, 1963); MNA R/18 (Kálnok, 1965); MNA R/20 (Kisgalambfalva, 1966).